

A terra non é a herdanza dos nosos pais,
é un préstamo dos nosos fillos.

Proverbio indio.

DESCUBRINDO O SUÍDO

Juan J. Soto Vidal

Chozo de Rodeiro

A vella e erosionada Serra do Suído, xunto á Serra do Cando e a Serra do Faro de Avión, constitúe o extremo meridional da Dorsal Galega, o sistema montañoso que recorre o país dende Estaca de Bares ata o río Miño.

Vinteseis quilómetros de Serra esténdense, de norte a sur, dende a Portela da Cruz ata as terras de Piñeiro no concello de Covelo, cunha superficie aproximada de 17.000 Ha. A Serra do Suído abrangue, ademais do concello de Covelo, os concellos da Lama e Fornelos de Montes, na provincia de Pontevedra e Avión e Beariz na de Ourense.

Cunha altitude media por riba dos 900 metros, superando os mil en varios puntos (Porto do Valdohome, Coto Puza, Cotos Cornudos, Coto Miñoto, Pedra da Letra ou o Coto dos Xarotos, entre outros), e a escasos 25 quilómetros da costa, a Serra do Suído -xunto á Serra do Faro de

Avión- é a primeira gran barreira para as fronte húmidas que entran dende o Atlántico, o que provoca o ascenso destas fronte e, como consecuencia, a súa condensación, que fai que precipiten; isto explica a alta pluviosidade que se rexistra na Serra do Suído, un dos puntos, xunto co monte Xesteiras en Cuntis, máis chuviosos de Galicia e tamén da Península Ibérica, con medias de máis de 2000 mm/ano, que superan ocasionalmente os 3000 mm/ano, segundo as medicións rexistradas pola estación meteorolóxica de Fornelos de Montes situada na aba oeste da Serra.

Delimitan a Serra do Suído as bacías do Verdugo, Oitaven e Alén polo oeste e as do río Avia polo leste e Tea polo leste e sur, ríos que se alimentan en gran medida dos innumerables ríos e regatos que teñen a súa orixe na Serra: Valdohome, Casariños, Portamarco, Río Pequeno, Xesta, Ceño da Rexa Grande, rego das Augaceiras, Regato dos Foxos ou o Río do Piñeiro, por citar so algúns.

Todas estas condicións fixeron do Suído un lugar de bos e abundantes pastos para o gando, pastos que foron aproveitados polos habitantes das súas abas na primavera e verán;

ANO	ESTACIÓN		
	FORNELOS DE MONTES	LOURIZAN (PONTEVEDRA)	XESTEIRAS (CUNTIS)
2011	1.999 l/m ²	1.499 l/m ²	2.055 l/m ²
2012	2.293 l/m ²	1.428 l/m ²	2.693 l/m ²
2013	3.359 l/m ²	1.777 l/m ²	3.377 l/m ²

Táboa comparativa das precipitacións rexistradas. Fonte: Meteogalicia

como consecuencia desta actividade gandeira na Serra e da necesidade de ter conta do gando, xurdiron unha serie de construcións na Serra das que aínda hoxe se conserva unha boa parte: chozos, cortellos, sesteiros, currais, foxos do lobo e abrigos poden verse na actualidade repartidos polas chans e cotos da Serra.

OS CHOZOS

Son construcións en pedra utilizadas polos pastores encargados do coidado do gando para pasar a noite. Localízanse nas ladeiras ou en sitios dende onde se poida ter un bo control do gando mentres pasta así como dos arredores.

Pódense dividir en dous grandes grupos en atención a súa tipoloxía, por un lado están os chozos de planta rectangular con cuberta a dúas augas construída con grandes lousas de pedra sostidas por arcos de medio punto, na cuberta engadíase unha capa vexetal, que servía tanto para impermeabilizar como para illar e manter unha temperatura agradable dentro do chozo; para soste esta importante carga, reforzábanse os muros do chozo con contrafortes coa fin de evitar que os arcos puidesen abrirse a causa da presión producida pola cuberta, tamén se facían nos muros unhas fornecelas que farián as veces de amarios para a garda de alimentos e demais obxectos persoais do pastor así como algún pequeno ventanuco ou bufardo, xeralmente orientados ó nacente e ó poñente, que ademais de para que entrase algo de luz durante o día, tamén facía as veces de cheminea para a saída do fume cando o pastor facía lume no interior; contaban tamén con algunha pedra a modo de banco.

Nos arredores do chozo existen outras construcións como son os cortellos, de pequenas dimensións, servían para gardar pola noite as crías

Chozo de Fafe

do gando e protexelas por ser máis vulnerables de posibles ataques do lobo, reciben tamén o nome de parideiras nalgúns lugares; completábase a dotación do chozo cun curral.

Recentemente restaurados, localízanse os chozos deste tipo na súa maioría no territorio do concello de Avión, é relativamente fácil visitalos xa que están moi cerca da estrada que vai dende Pigarzos á Laxe polo alto da Serra, ó chegar ó alto, en Catro Camiños a estrada divídese en dúas, unha vai cara Avión e a outra cara A Laxe, collemos a que vai para Avión, despois de andar algo menos dun quilometro toparemos á nosa dereita unha pista de terra, transitable en coche, que nos levará a unha área de

descanso onde deixaremos o coche para volver, xa camiñando, pola pista pola que entramos; ó chegar á estrada, collendo á dereita, imos baixando por ela, na primeira curva pronunciada pola nosa esquerda veremos o chozo de Mangüeiro, este chozo contaba con dous arcos, dos cales o primeiro, tiña a trabe moi aberta, probablemente por ter cedido algún dos contrafortes, a finais do 2012 ou comezos do 2013, cedeu definitivamente derrubándose a cuberta; ó seu arredor conserva os cortellos así como restos perfectamente identificables do muro do curral.

Volvendo á estrada e baixando ata a seguinte curva, toparemos á nosa dereita un portal metálico;

Chozo de Cascardoso

Chozo de Mera

meténdonos por el, tendo o necesario coidado de volver pechalo, e seguindo a pista, despois de andar uns seiscentos metros, daremos co chozo de Rodeiro, ben conservado, conta tamén con dous arcos, diante consérvanse tamén catro cortellos e restos do curral.

Subindo pola pista chegaremos á mesma pista que vén da área de descanso onde deixamos o vehículo, collemos pola esquerda, a uns catrocentos metros, na chan do Valdohome, daremos co chozo de Abelenda. É o máis grande de todo e o único que conta con tres arcos; cuberto pola maleza, conserva á súa beira os muros do curral,

na parte dereita da porta de entrada, nunha pedra do muro, hai unha inscrición na pedra na que se pode ler "FRANCISCO" e debaixo, nun recadro, 1871, que pode ser tanto a data de construción como unha inscrición feita por algún dos pastores que usou o chozo.

Continuando pola pista en dirección sur, outros catrocentos metros máis adiante, daremos co chozo de Oroso. Cómpre ir atentos, o chozo de Oroso é o máis pequeno de todos, o único que conta cun só arco; queda á dereita, nun plano máis alto á beira do camiño e, polo seu tamaño e tamén pola integración no medio, resulta fácil pasalo de largo

sobre todo na primavera cando os fentos chegan a ocultalo case por completo; non conserva nin cortellos nin curral.

Pouco falta para chegar ó Campo de San Vicente. Nunha curva do camiño daremos co chozo de San Vicente; conta con dous arcos visiblemente cedidos cara á dereita, polo que o seu futuro non é moi esperanzador.

Vén agora o tramo máis longo. Fáltanos algo máis dun quilometro para chegar a Fonte Avia, lugar de nacemento do río Avia e onde se atopan os últimos dous chozos; á esquerda do camiño daremos primeiro co chozo de San Xusto, que conta con dous arcos e conserva un cortello; para localizalo hai que mirar dende o chozo cara ó norte, non é fácil de ver por estar medio enterrado no terreo.

Dende o chozo de San Xusto xa se pode ver o de Cemadas, último dos chozos en terras do concello de Avión -pouco máis de cen metros nos separan- case soterrado no terreo e á beira da estrada que vai para Camposancos; conta, como o anterior, con dous arcos.

Dentro dos chozos de planta rectangular, unha variante é a que podemos topar na parte máis meridional da Serra, xa en terras do concello de Covelo. A diferenza fundamental é que, no canto de soste a cuberta con arcos de medio punto, estes contan cunha división interior que fai as veces de muro de carga, polo que resultan innecesarios os contrafortes nos muros.

Son deste tipo o de Vilanova e o da Peneda; localízanse á beira do Coto Bidueiros polo leste, os dous en bo estado de conservación e de fácil acceso, ben aproveitando a pista do

Chozo de Cemadas

parque eólico ou subindo pola pista que dende a Portela do Foxo sobe cara a Pena Aranda.

Os demais chozos deste tipo son de máis difícil acceso, xa que hai que facelo case sempre monte a través polo medio dos toxos, aproveitando, cando se pode, os carreiros marcados polos cabalos no seu deambular polo monte á busca de pasto.

O chozo de Chambeiro ou Cambeiro, localízase entre a Fonte Santa e a Chanciña Falsa, á beira do río Piñeiro. É un dos máis recentes; ben conservado, é utilizado polos cazadores e no seu interior pódense atopar mostras deste uso.

Nos Penouzos atópase o chozo do mesmo nome, tamén en bo estado de conservación.

O outro tipo de chozos son os de construción circular, dentro dos cales podemos distinguir variantes. O primeiro grupo está formado polos chozos de cuberta de falsa cúpula, de dúas clases: con muro interior, que, como nos de planta rectangular, divide o interior do chozo en dúas estancias, á vez que axuda a soste-la cuberta; a outra clase é a dos chozos sen división.

Pertencen a este grupo:

- O chozo de Campo, situado nos Foxos, polo sur do Lombo da Serra, foi recentemente sometido a restauración; conta cun curral na súa fronte, que servía tamén como funil do foxo do lobo.
- Chozo de Mera, situado á beira do Coto Bidueiros, forma parte do conxunto etnográfico de Bidueiros.
- Chozo de Cascadoso, situado no fondo dunha valgada ó leste da Chan de Aciveiro e ó sur da

Foxo do Lobo de Campo

Chan do Libro, está construído a carón dun penedo e conserva á súa beira o curral.

- Chozo de Piñeiro, á beira do río do Pozo Piñeiro, na actualidade de difícil acceso e localización, polas súas reducidas dimensións e estar practicamente fincado no terreo.

Outro grupo abrangue os de cuberta chan. De construción bastante primitiva, posiblemente se trate dos chozos de maior antigüidade; aproveitan algún penedo para a construción dun muro ó pé e posteriormente cubrílo con grandes lousas de pedra sen ningún tipo de apoio agás os propios muros.

- Chozo de Fofe, localizado nas Lobageiras. Atópase na actualidade parcialmente demuído, fálta-lle a fronte e unha das lousas que formaban a cuberta.
- Chozo de San Amaro, nas inmediacións do coto Bidueiros, que foi recentemente restaurado.
- Chozo de Carballa de Nabal, situado ó norte do chozo de Penouzos, na Chan da Muller, por riba do río de Portamarco.

Ademais destes chozos tamén hai, en terras do concello de Fornelos, os chozos de Forzáns, localizados nas inmediacións de Catro Camiños, e os da Chan de Casariños; e un no concello da Lama. Descoñezoo estado dos de Forzáns; os chozos de Casariños deben de estar ou en moi mal estado ou demuídos; respecto ó chozo situado en terras do concello da Lama, na actualidade é moi probable que se atope completamente demuído.

Para a atención e coidado do gando existían varios sistemas. Por unha banda, o sistema de rolda, no que os veciños do lugar ían rotando, facéndose cargo do coidado do gando de todos; a rolda podía ser de un a varios días, con participación, ás veces, dos rapaces con idade suficiente para o desenvolvemento desa tarefa. Outras veces recomíase á contratación dun pastor; esta modalidade era frecuente nos lugares do concello de Avión.

A vida do pastor no chozo, lonxe de ser unha actividade bucólica e cun certo regusto a romanticismo, debeu ser ben dura: pendentes do lobo, de recoller e contar o gando tendo conta de que non faltase ningunha cabeza do que estaba o seu cargo, durmindo nunha cama feita de toxos cubertos cunha capa de xesta ou piomo para non picarse cos picos do toxo, queimando

Foxo do Lobo de Campo

periodicamente as camas para tentar reducir a cantidade de pulgas e demais parasitos que os acibillaban; as noites na soidade do chozo no alto da Serra non debían ser moi agradables.

Outras construcións na Serra son os sesteiros. Situados nos altos dos cotos, son construcións feitas de pedra moi semellantes ós currais; tiñan como finalidade gardar o gando nas horas altas do día para que, ó estar situados en lugares altos onde corría o aire, este o aliviara do acoso de moscas e tabáns. Podemos topar sesteiros no Lombo da Serra, no coto de Pedra Partida, Coto de Bidueiros, na Lobagueira, cerca da Fonte Santa, entre outros.

A importancia da gandería debeu ser grande na economía das poboacións de arredor da Serra do Suído, así como importante debeu ser tamén a presenza do lobo na Serra. Para o seu control e caza, as xentes destas terras acometeron o inxente traballo de construír os foxos do lobo. Estas construcións compóñense de dous muros de pedra que, aproveitando algunha valgada, conflúen nun pozo, o foxo. O seu uso era ben sinxelo, organizábanse os veciños para dar unha batida empuxando os lobos na dirección onde estaba o foxo; unha vez metido entre os muros, o lobo non tiña outra saída que por onde estaba o pozo, que previamente fora cuberto con ramallos, de xeito que o lobo non vise o engano e caise dentro.

Unha vez dentro do pozo, dábaselle morte. Cóntase que en certos lugares no canto de darlle morte ó lobo no fondo do pozo, prendíase e baixábase para a aldea, onde era sometido a xuízo, contando para iso con xuíz, fiscal e avogado encargado da defensa do animal; o avogado da defensa debía ser ben malo no desempeño do seu labor, xa que non se sabe de ningún lobo que saíra absolvido dese proceso, sendo condenado en todos os casos, para desgraza do animal, á pena capital. Consérvanse en bo estado os foxos de Campo, no concello de Covelo e o foxo de Pigarzos, na parroquia de Xesta no concello da Lama.

Outro foxo do lobo é o Foxo da Portela, situado no chan da Andoriña ó pé do Coto Eiras. Aínda que non está no Suído, paga a pena citalo dada a súa singularidade: este foxo ten unha planta en forma de W cun pozo (foxo) en cada un dos seus vértices inferiores; na actualidade non está en moi bo estado, necesita unha restauración con certa urxencia, para evitar a súa completa desaparición.

Contaba a Serra con máis foxos dos aquí citados, que están en mal estado de conservación ou desaparecidos.

Os camiños son outros dos elementos patrimoniais da Serra, camiños que percorrían a Serra e que foron utilizados polos arrieiros durante os séculos XIV e XV para o transporte do viño do Ribeiro.

Un deses camiños comunicaba o Ribeiro co porto de Pontevedra onde era transportado o viño para o seu embarque con destino a Inglaterra ou Italia así como a portos da costa do Cantábrico. Hoxe enterrado en grande parte debaixo do asfalto, pouco queda do Camiño Real; dende A Cañiza pasaba por Deva, Prado, Ponte Abuña, A Graña, alto do Suído e a continuación en dirección a Pontevedra, pasando pola Laxe, Berducido, Gaxate, Caritel, Ponte Caldelas e Pontevedra.

Unha variante deste camiño era a que, partindo dende A Graña, ía polos cumes da Serra en dirección norte cara a Santiago de Compostela pasando pola Fenteira, Portela da Cruz, Presqueiras, Cachafeiro, A Estrada, Ponte Vea e Santiago.

A Serra do Suído só ten unha pequena parte da súa superficie incluída na Rede Natura; está afectada na actualidade por un parque eólico e ameazada pola concesión para a explotación dunha canteira na Portela das Travesas ou, o que ven a ser o mesmo, están seriamente ameazados os complexos etnográficos do Coto Bidueiros e o conxunto formado polo chozo e o Foxo do Lobo de Campo. Outro dos espazos ameazados pola mesma causa é o Chan da Andoriña, ó pé do Coto Eira, que ponía en serio perigo o singular Foxo do Lobo dobre situado nesa Chan.

Por se fora pouco, a variante de Liñas de Altas Prestacións de Ferrocarril por Cerdedo contempla a situación dun vertedoiro para o entullo producido polas obras, con capacidade para máis de tres millóns e medio de metros cúbicos, no lugar denominado Entre os Cotos, na parroquia de Xesta, o que suporía unha grave alteración da paisaxe xusto enfronte da Carballeira dos Prados.